

mesare potrebne Mesnoj industriji Gavrilović. Isto poglavlje sadrži i ulomak o djelovanju Glazbene škole u Petrinji, od čijih se polaznika većinom stvarao kadar uglednoga amaterskog pjevačkog društva »Slavuj«. U ovom je poglavlju sadržan i dio o predškolskom djelovanju u Petrinji od 1956.–2000. godine. Učiteljska škola u cijelosti ispunja deveti dio (463–473). Godine 1961. prerasta u Pedagošku akademiju, a 1997. u Visoku učiteljsku školu, koja kao takva u Petrinji djeluje i danas. Posljednji, deseti dio (475–484), prati razvoj osnovnog školstva na području općine Petrinja od početaka 19. stoljeća do danas.

Knjiga još sadrži autorova zaključna razmatranja (485–490), sažetke (491–503), kratice, opsežan pregled uporabljenih izvora i literature (507–516), popis slikovnih priloga (517–526) i kazalo osobnih imena (529–561).

Autor je naglasio važne sastavnice svih dvadeset petrinjskih škola, studiozno i utemeljeno je donio njihov historijat, a 232 slikovna priloga posebno su bogatstvo ove monografije. Ovakva sinteza može biti model i za buduća slična istraživanja, a posebno valja istaknuti doprinos samoj povijesti grada Petrinje, koja upravo autorovim pregnućem postaje jedan od povijesno bolje obrađenih hrvatskih gradova.

Margareta Matijević

Stanislav STOLARIK, **Humenski zavod i trojica košičkih mučenika**, Zagreb – Križevci, 2000., 150 str.

Knjiga »Humenski zavod i trojica košičkih mučenika« deveti je svezak u izdanju Matice hrvatske Križevci u ediciji Škrinja. Knjigu je sa slovačkog jezika prevela Dubravka Sesar. Hrvatsko izdanje ovoga dijela knjige (na slovačkom izdanog 1995.) rezultat je suradnje triju izdavača: Matice hrvatske Križevci, Matice slovačke Zagreb, i Župe sv. Ane Križevci. Knjiga je izdana u povodu pete obljetnice kanonizacije Marka Križevčanina, Melkiora Grodeckog i Stjepana Pongraca, trojice košičkih mučenika koje su kalvinisti 1619. mučili i ubili u Košicama. Napisao ju je slovački svećenik Stanislav Stolarik, profesor Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Prešovu. Uvodnu riječ hrv. izdanju napisao je zagrebački nadbiskup Josip Bozanić.

Knjiga se sastoji od više poglavlja. Počinje prikazom položaja Katoličke crkve u Ugarskoj uoči Mohačke bitke (1526.), a završava prikazom homilije kardinala Franje Kuharića na domovinskoj proslavi kanonizacije sv. Marka Križevčanina, održanoj 10. rujna 1995. u Križevcima. Sadržaj djela je raznolik. U središtu autorove pozornosti nalaze se život i djelo te mučenička smrt trojice katoličkih svećenika u Košicama 1619. g.: Stjepana Pongracza, Melkiora Grodeckog i Marka Križevčanina. Autor zatim govori o vjerskim i političkim prilikama u Slovačkoj u XVI. i prvoj polovici XVII. st. Bilo je to doba ratova s Turcima, borbâ za ugarsko-hrvatsko prijestolje, ali i doba građanskih i vjerskih sukoba, širenja reformacije, otpora feudalaca carskom i kraljevskom centralizmu i apsolutizmu. Opisujući te prilike, autor ističe ulogu isusovaca u kulturnom razvoju Slovačke. Posebno značenje za taj razvoj imalo je mjesto Humenno i tamošnji isusovački zavod koji je uvelike zaslužan što se reformacija u Slovačkoj nije dublje ukorijenila na tom području. Po mi-

šljenju autora protestantizam se u Ugarskoj širio zahvaljujući slabosti središnje državne vlasti (kralja i cara), borbama za prijestolje, prisutnosti velikoga broja Nijemaca te turskim prijetnjama. Ocjenjujući pravce reformacija u Slovačkoj, autor konstatira da je u njoj prevladavala umjerena reformacija Lutherova smjera, a oslanjala se na »augzburški vjerski nauk« šireći se do sredine XVI. st. na području pod turskom vlašću, dok je u istočnim dijelovima države (Sedmogradska) prevladavao kalvinizam. Godine 1606. u Ugarskoj je proglašena ravnopravnost protestanata s katolicima.

U poglavljima »Ustanak Stjepana Bocskaya, djelovanje isusovaca na Makovici«, Humenno i Drugethovi«, »Vjerski odnosi u Humennu do dolaska isusovaca«, »Juraj III. Drugeth i dolazak isusovaca u Humenno«, »Humenski zavod i prekid njegova rada« te »Utjecaj zavoda na okolicu Humenna« opisuju se uglavnom vjerske i kulturne prilike u tom dijelu Slovačke u drugoj polovici XVI. st. do pogibije košičkih mučenika. Humenno je najstariji gradić u Zemplinskoj županiji, značajno upravno i gospodarsko središte gornjeg Zemlina u to doba.

Autor drži da je isusovačka misija na Makovici imala veliko značenje za povijest Družbe Isusove i Katoličke crkve u Slovačkoj. Na to područje Turci nisu doprli i nije bilo vojnih pustošenja za vrijeme borbi feudalaca s kraljem. Isusovačke su misije, kaže autor, u »puku održavale i jačale Katoličku vjeru koju je ugrožavala reformacija«, jačajući svoj utjecaj u »uskim krugovima inteligencije i građanstva (posebice njemačkog)«. U Humeno su isusovci došli 1615. i tamo ubrzo osnivaju gimnaziju, a kasnije i druge škole. U prvoj polovici XVII. st., navodi autor, Humenno je imalo veliko političko i vjersko značenje u istočnoj Slovačkoj – obrazovanje na slovačkom jeziku, njegovanje slovačkih crkvenih pjesama, razvijanje kulturnog života. Humenska gimnazija bila je poznata diljem ugarsko-hrvatske države. U njoj su se školovali mladići iz cijele države a među njima je bilo i Hrvata. Uz obrazovni rad Zavod je razvijao pastoralnu i misijsku djelatnost. Ovo kulturno središte uništeno je 1634. u ustanku Jurja Rakoczija, a obnovljeno je nakon 1645.

Košice, grad koji su mnogi u ono vrijeme držali »Ključem srednje Europe«, bile su pod utjecajem isusovaca iz Humenna kamo su se nakon tri pokušaja, 1563., 1583. i 1604., uspješno smjestiti tek 1615. U njemu su djelovali i Stjepan Pongrac (Istvan Pongracz), Melkior Grodecki (Melchior Grodziecki) i Marko (Krizin) Križevčanin. Godine 1619., za vrijeme ustanka Gabrijela Bethlema, njegov vojni zapovjednik Juraj Rakoczy ušao je u Košice 5. rujna 1619. On je s razuzdanom vojskom napravio masakr katolikâ u kojemu su živote izgubili Pongracz, Grodziecki i Križevčanin. O njihovoj pogibiji izvor kaže: »U Košicama su nakon uhićenja Docija (general, carski zapovjednik) u njegovu rezidenciju upali pobješnjeli Rakoczijski vojnici i tamo zaklali dvojicu redovnika koji su po Docijevoj želji tamo djelovali kao misionari. Riječ je o Mađaru Stjepanu Pongracu i Sležaninu Melkioru Grodeckome. S njima je bio i Marko Krizin ostrogonski kanonik. Umorili su ih 7. rujna 1619. na najokrutniji način iz mržnje prema katoličkoj vjeri. Vojnike je kako se priča vidio neki Jan Zaior zapovjednik Rakoczijskoga pješništva. Bratu Stjepanu su odsjekli glavu a bratu Melkioru i ocu Marku su odsjekli ruke i prerezali vratove. Tijela mučenika bacili su u klaoku, u skladu sa svojom kalvinskom humanošću.«

Život misionara isusovaca u okolini Humenna bio je vrlo težak, autor tvrdi »tragičan«. To stanje izvor opisuje ovim riječima: »U tim selima žive takvi kršćani koji se ne žele brinuti

ni za crkvu ni za školu. Kažu da ih nije briga hoće li dobiti svećenika. Ni jedan propovjednik odatle nije otišao bez batina. Adama su sami ubili ... u tim crkvama više cijene psa nego duhovnika i učitelja. Taj je svijet za svećenike pravo čistilište.« Isusovci su u tom kraju provodili pastoralnu službu, pomagali starima, nemoćnima i bolesnima te opsluživali od svećenika ispražnjene župe.

Autor zatim razlaže sudbinu posmrtnih ostataka trojice košičkih mučenika. Na inicijativu Katarine Forgacs iz Košica položene su pod oltar Blažene Djevice u mjestu Nižno Šebastova, a kasnije u mjestu Hertnik kod Bardejova, pa u samostan uršulinki u Trnavi. Autor govori i o štovanju mučenika i o »čudesnim pojavama koje su se javljale onima koji su izražavali poštovanje trojici mučenika« (iz otpadne jame gdje su bačeni mučenici »čuli su se tonovi nježne glazbe«, »tragovi krvi na podu gdje su umoreni nisu se dali oprati ni ostrugati«, »kad su se zidovi prebojali opet su izbijali na površinu«, više ljudi je izliječeno).

Godine 1653. pokreće se istraga o tim izvanrednim pojavama vezanima uz štovanje moći mučenika. Papa Pio X. je nakon provedene istrage 15. siječnja 1905. košičke mučenike proglasio blaženima, a papa Ivan Pavao II. ih je 2. srpnja 1995. proglasio svecima.

Autor u »Prilozima« razlaže životnu filozofiju sv. Marka Križevčanina, njegov životopis i duhovnu kušnju. U tom dijelu teksta nalazi se i »Pogovor« koji je napisao Stjepan Razum. Između ostalog on zaključuje: »Knjiga o Košičkim mučenicima pruža (nam) vjerodostojan pogled na prošlost. No ona želi biti u službi sadašnjosti. Preko života Košičkih mučenika ponovno otkrivamo ljepotu ujedinjene srednje Europe.« Razum ujedno konstatira da će objavom ove knjige hrvatsko čitateljstvo biti obogaćeno saznanjem o svojemu istaknutom sinu, sv. Marku Krizinu Križevčaninu. Tim se činom, kaže on, djelomično ispravlja nepravda prema njemu, jer su do sada o njemu objavljene samo tri zasebne knjižice, a još uvijek nisu sustavno objavljene temeljne isprave o njegovu životu.

Knjiga Humenski zavod i trojica košičkih mučenika približila nam je dio slovačke povijesti XVII. st. i upoznala nas s događajima koji su kod nas do sada bili malo ili nimalo poznati. Za nas je posebice zanimljiva stoga što se u njoj govori o djelovanju jednoga hrvatskog misionara u tom kraju i njegovoj mučeničkoj smrti za katoličanstvo.

Gledajući kompoziciju knjige, s metodološkog stajališta mogao bi se dati prigovor. Ona nije konzistentna. Pojedini se problemi objašnjavaju u više odjeljaka, što uzrokuje ponavljanja. Opis događaja ne slijedi kronološki te može ponekad zbuniti čitatelja. Odabir podnaslova nije najsretniji pa neka objašnjenja nisu uvjerljiva. Čudno je da autor nije uvidio osnovni problem u ulozi dvora i monarhije odnosno apsolutističke i centralističke tendencije kao uzroke sukoba feudalaca i oligarha s carem i kraljem. Zanimljivo je da autor nigdje nije pokušao pronaći paralelu s kasnijim otporom Zrinskih i Frankopana habsburškom centralizmu. Njegove ocjene uloge Habsburgovaca nisu razrađene. Vjerski sukobi u Svetom Rimskom Carstvu njemačkog naroda u XVI. i XVII. st. imali su mnogo dublje uzroke od onih koje autor ističe. Autor spominje »staleške sukobe« no ispravnije bi bilo uočiti da su to bili sukobi feudalaca, malih dinasta s carem (kraljem) koji je želio ojačati centralnu vlast i apsolutizam.

No svjesni smo činjenice da je autorova osnovna namjera bila opisati martirij trojice košičkih mučenika, pa je sveobuhvatnija analiza izostala. Ovo ističemo zbog toga što se u pojedinim dijelovima teksta ipak upuštao u te analize.

Franko Mirošević

Jozo MAREVIĆ, **Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik**, sv. I–II, Zagreb, 2000., 3650 str.

Koncem svibnja 2000. godine objelodanjen je *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik* u nakladi Marke i Matice hrvatske. Djelatnosti oko pripreme rukopisa (oko 750 autorskih araka) usmjeravane su i vođene tako da rječnik ugleda svjetlo dana baš u povodu najvećeg civilizacijskog jubileja – 2000 godina kršćanstva. Rječnik je objelodanjen i u godini naših jubileja: 550. obljetnice rođenja oca hrvatske književnosti Marka Marulića, 500. obljetnice njegova glavnog djela »Judite«, 1000. obljetnice Dubrovačke biskupije i 300. obljetnice Splitske klasične gimnazije i Nadbiskupskog sjemeništa u Splitu.

Izlaskom iz tiska ovaj rječnik ispunjava višestoljetna iščekivanja i udovoljava znanstvenim potrebama upravo za rječnikom takvog tipa. U njemu su, istodobno, revidirane i reafirmirane neke znanstvene činjenice koje su prije stotinjak godina u drugim rječnicima pogrešno i za hrvatski narod štetno tumačene, poslane u svijet znanosti, posebice leksikografije.

Budući da je riječ o rječniku koji, bez ikakve dvojbe, opravdava epitet *Lexicon totius Latinitatis* (od klasičnog, postklasičnog i medijevalnog pa do onog najnovijeg; od jezika Cicerona, Livija, Tacita ... pa preko naših latinista Hermana Dalmatina, Marka Marulića, Ruđera Boškovića, od Tome Akvinskog do Leibnitza, od crkvenih otaca do rimskog kruga oko časopisa »Latinitas« i najvećih živućih latinista kao što su Egger, Bologne, Pekkanen i dr.), a kako, ujedno, ispunjava leksikografske enciklopedijske zahtjeve, razvidno je da je tijekom godina autor prikupio golemu građu iz djela više od 300 pisaca, počevši od najstarijih rimskih pisaca do latinista našega stoljeća. Autor je, osim navedenoga, ekscerptirao na stotine dokumenata, anonimnih djela, statuta, zbirki, kodeksa, povelja i privilegija, spisa notarskih kancelarija i sl. Za nas je navlastito važno da je u Marevićevu rječniku također zastupljen cjelokupni hrvatski latinitet, od raznih darovnica do zapisnika Hrvatskoga sabora, od gradskih zakonika do životopisâ.

Hrvatskoj znanosti ovaj rječnik dolazi u pravi trenutak jer dosadašnji nisu zadovoljavali njezine potrebe. Autorova je intencija bila da za naše kulturne prilike i današnje potrebe priredi takav latinski rječnik koji će zadovoljiti potrebe ne samo užih stručnjaka, klasičnih filologa, nego i znanstvenika raznih profila pa i šire javnosti. Tako koncipiran i izrađen rječnik jasno pokazuje da latinski jezik više nije mrtav nego u pravom smislu riječi živ jezik, sposoban da se njime sve imenuje i izrazi, osposobljen za suvremenu komunikaciju na svim razinama života.

Prava vrijednost ovoga rječnika ogleda se u prevođenju latinskih riječi i izraza koje se svuda, u cijelom opsegu odlikuje potpunošću, preciznošću, iznijansiranošću, jasnoćom, a nadasve prenošenjem u duhu hrvatskog književnog jezika. Tako je Marevićev rječnik ne